

АНОТАЦІЯ

Ахмедов Б. М. Земельно-ресурсний потенціал Волинської області та основні напрямки підвищення ефективності його використання. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 10 Природничі науки за спеціальністю 103 Науки про Землю. Волинський національний університет імені Лесі Українки МОН України. Луцьк, 2021.

Бурхливі процеси суспільного життя минулого сторіччя зумовили суттєве перетворення природних ландшафтів Полісся, яке не припиняється й до сьогодні. Зокрема, значні, за масштабами, антропогенні впливи на такий компонент природного середовища як земля, призвели до інтенсифікації використання цього та інших природних ресурсів Волинської області, що зумовило зниження екологічної стійкості екосистем на значних площах. Сьогодні стало зрозумілим, що через варварське поводження екосистеми потребують ренатуралізації. Без організації, раціонального використання та охорони земельних, водних та інших ресурсів, не можливим є їх відтворення, що вимагає оптимізації і підвищення ефективності використання у складі земельно-ресурсного потенціалу.

На державному рівні проблеми землекористування регулюються Земельним кодексом України, Водним кодексом України, Кодексом України про надра, Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», Законом України «Про меліорацію земель», іншими нормативно-правовими актами.

Дисертаційна робота присвячена географічній оцінці земельно-ресурсного потенціалу Волинської області та розробці заходів з його оптимізації. Для цього було вирішено головні завдання: досліджено сутність поняття, основні принципи використання та розроблено методику аналізу формування земельно-ресурсного потенціалу Волинської області; розраховані коефіцієнти сільськогосподарської освоєності та розораності

території, угідь, складені відповідні картосхеми динаміки їх перебігу, тим самим оцінений антропогенний вплив на земельно-ресурсний потенціал краю в умовах адміністративно-територіальної реформи; визначено ступінь інтенсивності цільового використання земельно-ресурсного потенціалу Волинської області та окреслено заходи з його оптимізації.

Важливі питання, пов'язані з земельно-ресурсним потенціалом на мезорівні, не є достатньо вивченими науковими колами, і на сучасному етапі набувають щораз більшого значення. Крім того, виникла потреба всебічного вивчення земельних та інших природних ресурсів на фоні загальних фізико-географічних особливостей регіону для виявлення і глибшого розуміння екологічних проблем, пов'язаних із природокористуванням. Тому географічні аспекти формування перспектив земельно-ресурсного потенціалу області є досить актуальними і дозволять раціонально підійти до його використання у майбутньому.

У першому розділі дисертації «Теоретико-методичне підґрунтя географічного вивчення земельно-ресурсного потенціалу регіону» проаналізовано поняттєво-термінологічну базу дослідження, визначено основні принципи використання земельно-ресурсного потенціалу на мезорівні та окреслено методику і показники його оцінки. Багатозначність поняття «земельно-ресурсний потенціал» розкрито різними дефініціями, більшість з яких розуміє його як сукупність можливостей використання у господарстві природних благ: ґрунту, рослин, тварин, корисних копалин, води, кліматичних умов тощо. На нашу думку, земельно-ресурсний потенціал являє собою сукупність земельних ресурсів різного категоріального призначення, що застосовуються, тобто є актуальною категорією або можуть бути використані потенційно, з метою забезпечення доходу та формування ефективності землекористування в конкретних умовах господарювання на територіях різного регіонального рівня. Розраховані показники сільськогосподарської території, коефіцієнти розораності території та угідь.

Розроблено алгоритм географічного вивчення земельно-ресурсного потенціалу на прикладі адміністративної одиниці.

У другому розділі «Передумови формування земельно-ресурсного потенціалу Волинської області» розглядаються еколого-географічні чинники формування природно-регіональних відмін території області та визначається земельно-господарська конкурентоспроможність регіону.

Використання земель Волинської області значною мірою зумовлено ґрунтово-кліматичними умовами, які є сприятливими для ведення сільського господарства. Найменш аграрно освоєною є північ Волині, де частка орних земель у структурі не перевищує 20%. Область належить до регіонів із відносно збереженими природно-територіальними комплексами, однак дещо зросла площа лісів і лісовкритої території і на 0,12 % зменшилася площа відкритих земель без рослинного покриву. Різноманітність ґрунтів Волинської області за їх характеристиками відображено в 15 ґрунтово-меліоративних групах. На основі меліоративної оцінки ґрунтів з'ясовано, що до ґрунтово-меліоративних груп належать 4 меліоративні райони. Болотні і торфувато-болотні ґрунти Волинської області сформувалися в умовах постійного надмірного зволоження на понижених елементах мікро- і мезорельєфу. Загалом ґрунти регіону потребують регулювання водно-повітряного режиму, яке може проводитися за допомогою гідромеліорції.

З часом, власне земельні ресурси, як частина земельного фонду Волинської області зазнають змін - як зростання так і зменшення площі залежно від категорії, проте загальна площа земель залишається незмінною.

У третьому розділі «Трансформації земельно-ресурсного потенціалу Волинської області» розглядаються стан та проводиться оцінка динаміки та екологічної збалансованості земельно-ресурсного потенціалу області в умовах адміністративно-територіальної реформи.

Середній показник гумусу в ґрунтах Волинської області складає 1,56 %. Хоча у структурі сільгоспземель області головну роль відіграють орні землі, тобто рілля, 88,56% їх площі складають ділянки з низьким і дуже низьким

вмістом гумусу, що свідчить про нераціональне використання. Одним із головних чинників порушення структури земельних ресурсів є надмірна розораність території за рахунок схилкових та малопродуктивних земель, збільшення частки деградованих земель, що призвело до порушення екологічно збалансованого співвідношення у структурі угідь, лісів, водойм, стійкості агроландшафтів і зумовило їх значну техногенну ураженість.

Земельний фонд Волинської області становить 2014,4 тис. га. З 1995 р. в динаміці площа земель сільгосппризначення у Волинській області з 1101,1 тис. га. скоротилася на 37,5 тис. га. Площа відкритих заболочених земель скоротилася на 3,1 тис. га. Землі під водою зросли на 2,5 тис. га. Стан земельних ресурсів Волинської області характеризуємо як дещо напружений.

До початку адмінреформи найбільшою площа сільгоспугідь була на території Володимир-Волинського – 96382 тис. га та Горохівського (86341, 2) районів. Найменша частка таких угідь була у Шацького району (21553), через значні природоохоронні площі. Частка лісів та інших лісовкритих площ коливалася від 6 % – на території Луцького, до 47% у Ківерцівського районів.

В області поширені відкриті заболочені землі. Найвища заболоченість була характерна для території Любешівського району, де площа боліт складала 28660 тис. км². На теренах Камінь-Каширського району відкриті заболочені землі, зокрема низинні болота, охоплювали площу 12884 тис. га, Ратнівського (9506), Ковельського (8020), Любешівського (7772).

Землі, зайняті під внутрішніми водами, тобто під природними водотоками, прибережними озерами, ставками, штучними водотоками та водосховищами, є доволі значними. Волинська область - багата на водні ресурси, які на початок адміністративної реформи 2020 р. займали чільне місце у структурі земельного фонду Шацького (7842,9 тис. га), Ратнівського (6048), Маневицького (3752,5), Любешівського (3541,6), Камінь-Каширського (3365) районів.

У Волинській області наявні значні відкриті землі без рослинного покриву, площею від 3027,7 тис. га (Володимир-Волинський район) до 113,4

(Луцький район). Нерівномірне розміщення відкритих земель без рослинного покриву характеризує територію області як екологічно нестабільну. Частка земель сталого використання - менше 5%, що свідчить про низьку екологічну збалансованість території.

Для усієї території Волинської області коефіцієнт розораності території становить 38,13%, що є умовно сприятливим. А середній показник розораності сільгоспугідь складає 64,72 %. Співвідношення природних і господарських угідь становить відповідно 59,33 % до 40,67%, що майже відповідає оптимальному показнику ландшафтної організації території.

Загалом, аналіз територіальних відмін співвідношення природних і господарських угідь дозволив виявити, що в межах Волинської області переважна більшість районів до початку адміністративно-територіальної реформи характеризувалася майже оптимальним розподілом структури земельних угідь (особливо в поліській частині краю). Наразі утворено чотири адміністративні райони, які, через низку «політико-договірних», а не господарсько і соціально орієнтованих перетрубацій, поєднали в собі території з абсолютно відмінними природно-ресурсними, а, відтак, і земельно-господарськими, умовами, що не дозволяє говорити про будь-який більш менш оптимальний розподіл структури земельних угідь. Проведена реформа зовсім не врахувала науково обґрунтованих рекомендацій учених-географів з раціонально доцільного поділу території краю, та, без сумніву, матиме наслідком розбалансовані економічні показники і руйнівним чином позначиться на стані довкілля, зокрема на перспективах оптимізації земельно-ресурсного потенціалу.

У четвертому розділі «Ефективність підвищення земельно-ресурсного потенціалу Волинської області» оцінено проблеми використання земельних ресурсів краю, окреслено засоби збереження та перспективи оптимізації розвитку земельно-ресурсного потенціалу території.

Основними негативними факторами поводження із земельними ресурсами, наразі, є: відсутність розроблених діючих схем землеустрою та

техніко-економічного обґрунтування використання й охорони земель одиниць мезорівня; відсутність чітких меж населених пунктів; повільне проведення інвентаризації земель сільськогосподарського призначення, населених пунктів і несільськогосподарського призначення за їх межами.

З метою оптимізації розвитку земельно-ресурсного потенціалу Волинської області варто передбачити систему захисних лісонасаджень, протиерозійних гідротехнічних споруд, консервацію (залуження, заліснення) деградованих і малопродуктивних земель. При землеустрої потрібно врахувати низку умов ведення землекористування через спеціалізацію, технічну оснащеність, наявність трудових ресурсів та їх розміщення на території, зональні особливості на засадах охорони земель і заходів з просторової організації території в умовах територіальної реформи.

Наукова цінність одержаних результатів дисертаційної роботи полягає в географічному обґрунтуванні процесів зміни земельно-ресурсного потенціалу Волинської області та розробці заходів з його оптимізації. Вперше: розроблені тематичні картосхеми районування та відображені територіальні відмінності кількісних та якісних показників земельних ресурсів області; розроблена оцінка ступеня інтенсивності цільового використання земельно-ресурсного потенціалу території в умовах адміністративно-територіальної реформи; визначено екологічно допустимий рівень зміни та окреслено заходи з оптимізації розвитку земельно-ресурсного потенціалу Волинської області.

Ключові слова: земельні ресурси, земельно-ресурсний потенціал, земельний фонд, структура сільськогосподарських угідь, сільськогосподарська освоєність території, розораність території, трансформація, екологічна збалансованість, Волинська область.